

УДК 82-32(477)

Вікторія МИСЛИВА,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ «КАЗКИ ПРО КАЛИНОВУ СОПІЛКУ»
ОКСАНИ ЗАБУЖКО**

У статті йдеться про переосмислення фольклорних змістових елементів казки про калинову сопілку в однойменному творі Оксани Забужко. Розглядається жанрова модифікація «Казки про калинову сопілку» та її архітекстуальність.

Ключові слова: повість, казка, архітекстуальність, жанрова модифікація, постмодернізм, фольклор.

Поєднання фольклору та літератури набуває в останні роки нового осмислення. Оксана Забужко активно використовує фольклорно-міфологічний матеріал у своїй творчості, тому мета розвідки – з'ясувати ідейно-змістові та жанрові доміанти повісті «Казка про калинову сопілку» у співвідношенні з фольклором. Свій текст письменниця побудувала у вигляді гри традицій та новаторства, у ньому виявляються виразні ознаки інтертекстуальності, за якої посилання на попередній текст є елементом тісного смислового зв'язку та композиції твору.

Казка – «унікальний за продуктивністю й популярністю жанр художньої словесності. Генетично споріднена з міфом, вона, істотно десакралізувавшись, зберегла зв'язок із ним на рівні внутрішньої форми, стала одним із найпоширеніших фольклорних жанрів, а згодом, проникнувши в систему письменства, трансформувалася в якісно новий жанр – літературну казку, – пише Н. Тихолоз. – Активно функціонуючи в межах уснонародної та літературно-писемної традицій, казка з часом набуває статусу жанру двоадресатного (спрямованого на сприймання водночас дитячою й дорослою аудиторією), дифузного (здатного до реалізації в різних літературних родах – епіці, драматургії, ліричній поезії) і навіть паралітературного (себто такого, що виходить за межі самої лише словесної творчості і взаємодіє з іншими мистецтвами – малярством, графікою, музикою, театром, оперою, балетом, кінематографом тощо)» [11, с. 8]. Літературна казка у своєму становленні проходить «фазу спорадичної інтеграції фольклорно-казкових елементів у структуру інших жанрів письменства (літописів, апокрифів, житій та ін.) на рівні, сказати б, “молекулярної” дифузії; письмової фіксації, що активізувалася в епоху романтизму (“фольклористична” казка, за Л. Брауде); літературного переказу; обробки й, нарешті, індивідуально-авторської трансформації у цілком самостійний жанр писемної форми побутування з оригінальною сюжетно-образною системою, яскраво вираженим – на рівні світогляду й стилю – суб’єктивно-особистісним забарвленням (на протигагу

імперсональній, усноповідній, максимально традиційній за композиційною структурою народній казці з відносно обмеженою системою усталених зображально-виражальних засобів)» [11, с. 8].

«Казка про калинову сопілку» О. Забужко була написана 2000 р., коли манера письма авторки стала виразно постмодерністською. У межах постмоденізму можна виділити дві тенденції: а) використання фольклорних мотивів та сюжетів; б) кітчеві інтерпретації та фольклорні інтертекстуальні зв'язки, за допомогою яких вибудовується цілісний художній світ. Цінність фольклору для кітч очевидна: фольклор є усталеною системою, яка покликана була пояснити світ незрозумілого. Кітч живе тими ж проблемами – усталити, зробити світ ясним для буденної свідомості індивідуума. Саме ця особливість кітчевого сприйняття дійсності лягла в основу текстів масової літератури, орієнтованої на комерційну прибутковість, заснованої на стереотипних художніх прийомах та покликаної створювати динамічні сюжети й стандартизованих персонажів. Улюбленими темами кітчевих інтерпретацій є любовно-еротичні, історичні, екзотичні, містичні історії.

У «Казці про калинову сопілку» фольклорна основа твору не є тільки антуражем, на тлі якого розгортаються події, будується сюжет та створюється галерея художніх образів. Навпаки, твір має багаторівневу структуру: це фольклорний пласт (казка про калинову сопілку, переказ про змія, народні вірування, зокрема про місяць, віднаходження води тощо), біблійний контекст (легенда про Каїна та Авеля), а також сучасний гендерний аспект, феміністична проблематика стосунків жінок двох типів: «аристократки духу» та «хранительки домашнього вогнища».

Між фольклорною і літературною казкою, як відомо, існує відмінність. Фольклорна казка, відшліфована віками, поєднує в собі простоту, наївність і безмежне багатство уяви. Вона узагальнює досвід поколінь, у ній не відчувається індивідуальності першотворця, бо кожне покоління щось додавало до основи, яка губиться в глибині століть. Літературна казка несе на собі «видиму печать особистості» того, хто її створив [9, с. 204]. У ній помітні стилеві ознаки письма автора і загальніші риси, типові для доби його життя. Розвиток літературної казки привів до створення багатьох її різновидів, сповнених вигадки, екзотики, абстракції або зображення звичайного людського повсякдення, типових характерів, конфліктів і ситуацій.

Письмо Оксана Забужко базується на ідеї М. Бахтіна про «пам'ять жанру» [2, с. 113], зберігаючи змістові елементи казки – чарівний хронотоп та ігрову атмосферу. Існує ряд творів, де не відбувається нічого чарівного, але вони спрямовані на дитячу аудиторію, а отже, належать до жанрової модифікації літературної казки. Натомість «Казка про калинову сопілку» спрямована на дорослого високоерудованого читача. Я. Голобородько уточнює жанр цього тексту так: «...повість-притча, повість-міф, повість-метафора, виконана у “прафольклорному” річищі із використанням

розкішного фольклорного матеріалу» [5, с. 20], Т. Гундорова називає твір «фольклорною готичною повістю», «інтелектуальною казкою» [6, с. 97].

У «Казці про калинову сопілку» О. Забужко синтезовано риси як чарівної, так і соціально-побутової казки. Основною ознакою чарівної казки є наявність опозиційних пар: «чужий» світ людей є дзеркально протилежним відображенням «свого» світу Ганнусі; вродливий старшій сестрі «з місяцем на лобі» [7, с. 69] протиставляється молодша, «мізиночка Оленка, вже ніяким світилом небесним не одзначена, та й кволенька змалку...» [7, с. 76]. У творі багато жанрових ознак казки: одновимірність дії, мотив подорожі до потойбіччя (прогулянка Ганни-панни лісом), зустріч із легендарними створіннями (змієм-перелесником), створені на основі протилежностей стереотипні персонажі (традиційний для українського казкового фольклору поділ на дідову й бабину дочку), місце дії (ліс), стереотипні реквізити, наділені чудесними властивостями (калинова сопілка, яка сама співає), символічні числа (трикратні повтори-звернення). Однак сюжет «Казки про калинову сопілку» не претендує на абсолютну чудесність: по-перше, він залежний від умов реального світу з його категоріями часу (численні побутові подробиці вказують, що дія, описана в повісті, відбувається в українському селі кінця XVIII – першої половини XIX ст.), по-друге, він частково претендує на вірогідність.

За основними жанровими ознаками «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко, безперечно, повість – розповідний художній твір з нерозгалуженим сюжетом, невеликою кількістю персонажів, з охопленням невеликої кількості подій. Читач стежить за життям у родині Василя та Марії і їхніх дітей протягом 20 років. Відповідний спосіб художнього зображення дав можливість письменниці показати розвиток характеру головної героїні – Ганни-панни. «Казка про калинову сопілку» – це повість і казка водночас, у творі поєднуються різні способи художнього зображення. Є в ньому також елементи ліричні і драматичні, але вони підпорядковані епічній організації художнього матеріалу.

Характерною рисою постмодерністської літературної казки називають зняття «таємних заборон» (поняття, запропоноване американськими дослідниками в кінці 70-х на початку 80-х) – неписаних, але притаманних для казкового розважально-дидактичного художнього світу попередніх «табу» на біль, на кров, на смерть та заборони на пристрасті й поєднання в одному герої добра і зла (песонаж, наділений сильними почуттями, зумовленими наявністю в його серці і добра, і зла, – видається сильним, живим, «непокірним» авторській волі; він є «хорошим» чи «поганим» лише за певних обставин, у які потрапляє).

Будуючи свій текст, Оксана Забужко насамперед спирається на фольклорний пласт, широко відому казку «Калинова сопілка». До нас дійшов її патріархальний варіант, із яким полемізує письменниця. Адже у свої повісті вона робить головною саме бабину дочку, фінальне слово належить їй, а не дідовій дочці, її голосом у результаті співає сопілка.

Можливо, О. Забужко, виносячи у назву слово «казка», яке дає читачу натяк на відому з дитинства історію, хотіла перетворити фольклорний текст на фікцію, через століття «виправити» несправедливість і представити справжню, достовірну історію.

У повісті Оксани Забужко вбачаємо не тільки «сліди» казки, а й майстерну гру письменниці з читачем. Маємо справу із поняттям, яке запропонував Жерар Женетт у книзі «Палімпсести: Література другого ступеня», – транстекстуальністю. У п'ятичленній класифікації він виділяє, зокрема, архітекстуальність – відношення тексту до жанрового коду.

Авторка демонструє декілька жанрових взаємодій: народної казки з літературною та власне казки із повістю. Транстекстуальна гра, реставраційна архаїка твору, алюзійні ходи не дають можливості точно визначити жанр. Тим більше, що чіткого розмежування між народною та авторською казкою досі немає. Жанрова природа авторської казки апіорі подвійна в естетичному плані, її домінантою прийнято визначати ігрове начало. Крім того, казка – це завжди чудесний мотив, нерідко алегорія, певне відношення до таємниці. Засобом «тайнопису» для Оксана Забужко є архітекстуальність, яка може наштовхнути на думку про «магічний реалізм», але сама письменниця наполягає на тлумаченні її тексту як переспіву народної казки про калинову сопілку. Транстекстуальна гра виявляється уже в заголовку.

Б. Томашевський, уводячи на початку ХХ ст. поняття «міжтекстових зв'язків», виділив три види сходжень: 1) свідоме цитування, посилення на творчість письменника, що певним чином висвітлюють (трактують) раніше створені твори; 2) несвідоме відтворення літературного твору; 3) випадковий збіг. У випадку «Казки про калинову сопілку» має місце перше і друге. Коли письменниця свідомо звертається до джерел фольклорної казки, вона намагається провести читача лабіринтами транстекстуальності. Але маємо справу ще й із архетипним баченням світу, пам'яттю, яку винесла авторка з дитинства. «Казка про калинову сопілку» – твір постмодерний, тобто апіорі двошаровий, тому й прочитувати його можна як казку, а можна як повість. Особливістю текстотворення є паралельне подання архітексту і власної варіації. Кожен шар «Казки про калинову сопілку» може репрезентувати окремі аспекти жанру.

Сам фольклор також містить значну кількість інтертекстуальних перегуків. С. Потапенко [8] вважає, що власне поняття інтертекстуальності походить від усної народної творчості, адже, наприклад, «прочитати текст замовляння» і «прочитати замовляння» – означає виконати дві різні дії, тому фольклор теж не можна назвати архетекстом (першопочатком), адже він уже був записаний, тобто втратив ознаки першопочатковості. Тут маємо справу із архетипами – прообразами, ідеями, первинними мотивами, вірогідними формами. Колективне несвідоме найяскравіше проявляється у фольклорі, тому звернення до жанру казки є цілком виправданим.

Крім того, казки – надзвичайно популярний жанр жіночої літератури. Феміністична критика вважає «Казку про калинову сопілку» своїм текстом, бо її можна прочитати як історію сестровбивства – модерну інтерпретацію біблійного міфу в поєднанні з фольклорним текстом. У переосмисленні народних казок і балад про калинову сопілку Оксана Забужко мала попередників: Ліну Костенко («Калинова сопілка»), Б. Грінченка та Л. Шияна (літературні казки). Але письменниця змогла написати оригінальну повість про любов та ненависть, про людську трагедію на тлі звичайного побуту й національних архетипів.

У «Казці про калинову сопілку» дуже гостро стоїть питання жіночої долі [3, с. 45]. Притаманне героїні Ганні бажання «іншої долі» зближує «Казку про калинову сопілку» О. Забужко із сентиментально-реалістичною повістю Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана», де однією з причин нещастя дівчини, зведення її капітаном, було прагнення Оксани до незвичайної долі, небажання розділити зі звичайним парубком звичайне сільське життя. Письменник-мораліст засуджує такі пориви дівчини до іншої долі, не пов'язаної із сільським світом, адже останній, з його традиційним шануванням релігії, з міцними основами родинної моралі, є для Г. Квітки-Основ'яненка ідеалом. Так само в О. Забужко жадання Ганною виняткової долі усвідомлюється як таке, що йде від диявола. Зрештою, найкращий чоловік, який був до пари дівчині, – це і був сам нечистий, який підмовив Ганну вбити сестру.

Наскрізна у творі символіка місяця традиційно спирається на народні уявлення про нечисту силу, потойбіччя (адже місяць – це «сонце мертвих», світило хтонічного світу). Із впливом місяця пов'язане також «щомісячне прокляття» жінки, яке в християнському середньовічному баченні робить її носієм зла, нещастя. Промовистим у «Казці про калинову сопілку» є й той факт, що Ганна стала дівчиною саме після візиту прочанки, яка пропонувала їй піти з нею до монастиря, щоб уникнути страшної спокуси в майбутньому. Мати дівчинки відмовилася, не послуховавши голосу долі, голосу інтуїції, після чого Ганна остаточно була віддана під владу диявольській силі. Згідно з народними уявленнями, людина успадковує свою долю від батьків, особливо від матері. Ганнина мати не зазнала щастя в коханні, її шлюб був укладений зозла, щоб досадити батькові, який заборонив їй одружитися з любим-гульвісою, і це зло, скоєне супроти батька і супроти чоловіка, який і не здогадувався про справжні мотиви одруження Марії, мучився від нерозділеного почуття до неї, передалося й Ганні, що теж не могла знайти пари. Проте сама Марія вважала, що пожертвувала власним життям, власним щастям, і за це їй повинно відплатитися – небувалим щастям, долею улюбленої дочки.

В. Агеева в рецензії на твір О. Забужко («Казка про нежіночий простір»), аналізуючи причини життєвої поразки Ганни, говорить про те, що дівчина стала заручницею поширеного міфу про Сплячу Красуню, яку повинен пробудити до життя Принц, про Царівну у скляній вежі. Жіноча

доля міцно ув'язується із заміжжям: «дівчина захотіла порушити зокрема ті межі, що продиктовані походженням, і стала заручницею міфу про щасливе заміжжя як найвищий жіночий осяг, про прекрасну царівну на кришталевій горі чи недосяжній вежі, куди обов'язково прийде визволитель-принц...» [1, с. 298]. Ганна хотіла стати Царівною-Королівною, як і героїня повісті Ольги Кобилянської. Можна прочитати «Казку про калинову сопілку» О. Забужко як переосмислення теми «Царівни»: ким стала б Наталка Веркович, якби їй не зустрівся благородний муж, для кого вона була б царівною? Ці два твори – О. Кобилянської та О. Забужко – співвідносяться як «феміністична утопія» та «феміністична антиутопія».

Таким чином, «Казка про калинову сопілку» – постмодерний, багатозараровий текст, відкритий для варіацій визначення жанру та інтерпретації змісту. «Казку про калинову сопілку», як і більшість постмодерних творів, важко вмістити у рамки одного жанру, для неї характерний жанровий синтез. Жанрова структура тексту вміщує елементи як повісті, так і казки, а за напруженістю сюжету, гостротою колізій відчувається натяк на драму. Казковий архітекст також неоднорідний: це «пам'ять» фольклорного жанру, традиція літературної казки – і казка авторська, оригінальна, зокрема, й за рахунок відсилання до інших текстів.

Література:

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського постмодернізму: монографія / В. Агеєва. – К., 2003. – 320с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – 2-е изд. / М. М. Бахтин; сост. С. Г. Бочаров. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Бетко І. Повість-притча Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку»: проблема генетико-інтертекстуального підґрунтя мистецьких пошуків письменниці / І. Бетко // Acta Polono-Ruthenica XII. – Wydawnictwo Uniwersytetu Warminsko-Mazurskiego Olsztyn, 2007. – С. 43-51.
4. Брауде Л. К истории понятия «литературная сказка» / Л. Брауде // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. –1977. – Т. 36. –№ 3. – С. 224–236.
5. Голобородько Я. Психологічні натюрморти Оксани Забужко. Про збірку «Сестро, сестро» / Я. Голобородько // Українська мова та література. – 2005. – № 15. – С. 20.
6. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
7. Забужко О. Казка про калинову сопілку / О. Забужко // Забужко О. Сестро, сестро. Повісті та оповідання / О. Забужко. – К.: Факт, 2005. – С. 69–123.
8. Потапенко С. Інтертекстуальність та її фольклористичні обрії / С. Потапенко // Слово і Час. – 2009. – № 11. – С. 45-59.
9. Пропп В. Морфология волшебной сказки. Исторические корни волшебной сказки / В. Пропп – М.: Лабиринт, 1998. – 512 с.
10. Теорія літератури: підручник / за ред. О. Галича. – К.: Либідь, 2001. – 488 с.
11. Тихолоз Н. Б. Жанрові модифікації казки у творчості Івана Франка: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: спец. 10.01.01. «Українська література» / Наталія Богданівна Тихолоз. – Львів, 2003. – 22 с.

12. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / С. Філоненко. – Режим доступу: <http://bdpu.org/philological faculty/ukr-rarub/lit/>

В. Мыслыва. Жанровое своеобразие «Сказки о калиновой сопилке» Оксаны Забужко

В статье идет речь о переосмыслении фольклорных содержательных элементов сказки о калиновой сопилке в одноименном произведении Оксаны Забужко. Рассматриваются жанровая модификация «Сказки о калиновой сопилке» и ее архитектурность.

Ключевые слова: повесть, сказка, архитектурность, жанровая модификация, постмодернизм, фольклор.

V. Myslyva. The Genre Particularity of «Fairytale about the Guelder-Rose Reed-Pipe» by Oksana Zabuzhko

The article deals with re-interpretation of folk plot elements of the fairytale about the guelder-rose reed-pipe in the same name work by Oksana Zabuzhko. We consider the genre modification of «Fairytale about the guelder-rose reed-pipe» and its architextuality.

Key words: story, fairytale, architextuality, genre modification, postmodernism, folklore.